
Tine Hribar

FENOMENOLOŠKOST

Vstopamo, vsak s svojega konca (vi kot študentje, jaz kot univerzitetni učitelj), v predavanja o fenomenologiji¹. To so, bodo prva predavanja o fenomenologiji v zgodovini filozofije na Slovenskem. O fenomenologiji se je sicer že poprej govorilo, toda znotraj drugih predmetov. Zdaj pa gre, bo šlo za izrecno, poimensko navedena predavanja o fenomenologiji. Natančneje rečeno: ne predvsem za predavanja o fenomenologiji, marveč za predavanja iz fenomenologije. Še več: resnična predavanja o fenomenologiji kot predavanja iz fenomenologije so lahko le fenomenološka predavanja. Se pravi: predavanja, ki izhajajo iz fenomenološkega načina mišljenja.

Kakšen je fenomenološki način mišljenja? Kdaj in zakaj se je v zgodovini filozofije pojavila fenomenološka misel? In kako, da se je prostor za fenomenološko misel na Slovenskem zares razprl šele dandanes? To so edina vprašanja, na katera bom skušal odgovoriti danes, v današnjem predavanju. Zastavimo si znova prvo vprašanje: Kakšen je fenomenološki način mišljenja?

Če govorimo o načinu mišljenja, predpostavljamo, da gre za enega izmed načinov mišljenja. Da torej poleg tega enega, namreč fenomenološkega načina mišljenja, obstajajo še drugi oziroma drugačni načini mišljenja, skratka: obstaja več načinov, več vrst mišljenja. Med temi načini mišljenja moramo zdaj poiskati tistega, za nas kot fenomenologe edinega, ki mu pravimo fenomenološki način mišljenja. A da bi med vsemi drugimi načini mišljenja našli prav ta način, se pravi fenomenološki način mišljenja, moramo najprej vedeti, kaj mišljenje sploh je. Načinov mišljenja namreč ne moremo iskati med katerimikoli načini, na primer med načini življenja, marveč jih lahko iščemo in najdemo zgolj in samo znotraj mišljenja samega. S to ugotovitvijo pa smo že pri naslednjem vprašanju:

1. Pričujoči tekst je prvo, uvodno predavanje 19. okt. 1992 na Oddelku za filozofije Filozofske fakultete v Ljubljani.

Kaj je mišljenje? Glede na izhodiščno vprašanje o fenomenološkem načinu mišljenja je to vprašanje sicer podvprašanje, a se bo kmalu izkazalo kot glavno vprašanje. Kaj je torej mišljenje?

Ker vsi mislimo, ali vsaj mislimo, da mislimo, to vprašanje za nas ne bi smelo biti pretežko. Vendar je odgovor nanj težji, kakor se zdi, ko ga zaslišimo prvič. Zato bi bilo nevljudno, če bi ga na koga naslovil neposredno, saj bi ga po vsej verjetnosti spravil v hudo zadrego, ko bi v globoki tišini takole skupaj čakali na njegov odgovor. Torej počakajmo s tem in drugimi odgovori in si še enkrat zastavimo vprašanje, kaj je mišljenje, le da bomo tokrat nekoliko spremenili njegovo obliko in se vprašali takole: Kaj pomeni misliti?

Cogito, ergo sum. **Mislim, torej sem.** To je izhodiščni in temeljni stavek novoveške, tj. moderne filozofije. Izrekel ga je, kakor veste, Rene Descartes (1596-1650). Če sem, kolikor mislim, potemtudaj, če ne mislim, kolikor ne razpolagam z mislijo ali mišljenjem, nisem. Me ni. Nimam biti.

To je na svoj način spoznal že Parmenid (5. stoletje pred našim štetjem), zaradi česar je dejal: *tò gàr autò noeîn estín te kai éinai*. **Isto je misliti in/kot biti.** Bit in misel sta isto. Tistega, kar ni mogoče misliti, tudi ni.

Parmenid je skupaj s Heraklitom začetnik staroveške filozofije in s tem filozofije sploh. Kajti pred njima in zunaj njiju, zunaj misli, ki sta jo zastavila Heraklit in Parmenid, ni filozofije. Zato je govorjenje o azijski, na primer budistični filozofiji, navadno govoričenje. Filozofska misel je evropska misel. Od začetka do konca filozofije.

Na njenem koncu spregovori o koncu filozofije na njej imanenten način, se pravi iz nje same, Martin Heidegger (1889-1976). Heidegger postavi vprašanje po smislu biti kot biti in ima svojo misel zato izrecno za mišljenje biti, *das Denken des Seins*, za misel, ki je naravnana zgolj in samo na bit. Pri Heideggru, v njegovem mišljenju biti se mišljenje in bit, ki sta že pri Parmenidu in Descartesu vpeta v neločljivo, a žal tudi nerazločljivo dvojico, združita v najtesnejšem objemu. Vendar ju ta objem, kakor bomo videli na koncu letošnjih predavanj, niti ne zenači niti poistoveti. Vztrajno ju, namreč bit in mišljenje, razločuje in ju prav s tem ohranja v njuni sopripadnosti.

Ne glede na vse probleme, ki se odpirajo ob Parmenidovem, Descartesovem in Heideggrovem povezovanju mišljenja in biti ter kot

odprti problemi ostajajo seveda tudi nerešeni problemi, je že zdaj jasno, da si mišljenje in biti od začetka do konca filozofije sopripadata. Vprašamo se lahko le, od kod ta sopripadnost. Od kod ta čez vse tesna vez med misliti in biti? Kaj torej pomeni misliti? Kaj pomeni torej misliti, če brez mišljenja ni biti?

Iz Descartesove teze, kakor smo videli, izhaja, da sem, ker in kolikor mislim. Če imam zavest in se obenem že tudi zavedam te zavesti. Če imam torej zavest o svoji zavesti, drugače rečeno, če razpolagam s samozavedanjem kot samozavestjo. Samo-zavest moramo pri tem, se pravi v zvezi z Descartesovim stavkom, razumeti v obeh njenih pomenih. Samo-zavest pomeni najprej moje samo-zavedanje, nato, a kajpada hkrati, pa že tudi ponos nad tem, da razpolagam s samozavedanjem. In s tem s svojo bitjo. Le človek kot samozavestno bitje v obeh navedenih pomenih samo-zavesti lahko napravi samomor ali pa zavrne misel nanj. Namreč na samomor kot zavestno dejanje. Nezavednega samomora v človeškem smislu ni. Tam, kjer vlada nezavedno, zato ni človeškosti. Kjer je nezavedno, ne mislim in tu me po Descartesu zato tudi ni. Na ravni nezavednega sem brez biti. Naj zato nezavedno še tako raz-členjujem, kar pač počne psihoanaliza, biti in smisla biti s tem razčlenjevanjem ne bom našel. Ker in kolikor je misliti isto kot biti, zaradi česar je resnično mišljenje zgolj in samo mišljenje biti, psihoanaliza sicer analizira, razčlenjuje dušo, vendar ne misli. Toliko, za začetek, o razmerju med psihoanalizo in filozofijo oziroma fenomenologijo.

Ob tem ne smemo pozabiti, da si še zmerom nismo odgovorili na vodilno vprašanje, kaj pomeni misliti. V slovenščini in latinščini sta stavka **mislim, torej sem** oziroma **cogito, ergo sum** brez eksplicitnega osebnega zaimka. V večini evropskih jezikov ni tako. Tudi v Descartesovi materini govorici ne. V francoščini izhaja navedena temeljna teza moderne filozofije eksplicitno iz osebnega zaimka in se glasi: **Je pense, donc je suis**. Dobesedno prevedeno: Jaz mislim, torej jaz sem.

Potemtakem je Descartetsova misel jasna in razločna, takšna, kakršno je vselej zahteval od filozofske misli. Se pravi: **jaz mislim, torej sem**, ne pa morda **mi mislimo**, torej smo. Mislim vselej v ednini, v prvi osebi, nikoli v množini, nikoli kot množica. Množica ne misli. Množica kvečjemu deluje.

Kolikor mislim, seveda v filozofskem pomenu besede, mislim v ednini, to pa ne pomeni nič drugega, kakor da mislim z lastno glavo. Misлити pomeni misliti z lastno glavo. Nihče ne more misliti zame ali namesto mene. Prav to pa terjajo od nas različne ideologije in/ali teologije.

To je prvi razlog, zakaj se je prostor za fenomenologijo pri nas zares odprl šele zdaj, z uveljavitvijo pluralne parlamentarne demokracije. Med obema svetovnjima vojnama je slovenski duhovni prostor namreč obvladovala katoliška teologija, po drugi svetovni vojni in komunistični revoluciji pa marksistična ideologija. Tako prva kot druga sta temeljili na kolektivnem načinu razmišljanja, zato za fenomenološki način mišljenja, ki je izrazito individualnost, ni bilo ne časa ne prostora. In nikakršno naključje ni, da je bil zaradi fenomenološkega načina mišljenja z univerze izključen tudi Franz Brentano (1838-1917), stari oče fenomenologije. Četudi je bil duhovnik, namreč ni pristal na rimsko-katoliško uzakonjenje teze o papeški nezmotljivosti in zato je moral fakulteto, na kateri je predaval in na kateri je imel katolicizem status uradne ideologije, zapustiti.

Zdaj vemo že nekoliko več, kaj pomeni misliti. Misлити pomeni misliti z lastno glavo, to pa pomeni misliti ne glede na različne ideologije, kolektivne predstave in podedovane miselne vzorce. To je sicer načelo celotnega razsvetljenstva in s tega vidika zato fenomenologijo lahko uvrstimo med razsvetljske filozofije. Fenomenologija je filozofija dozorelega razsvetljenstva in v tem dejstvu lahko poiščemo tudi razlago dejstva, da fenomenologija vznikne šele na prelomu devetnajstega v dvajseto stoletje.

Govorim kajpada o evropskem razsvetljenstvu. Vendar pa poznamo tudi razsvetljenstvo, ki je veliko starejše od evropskega in to je budistično razsvetljenstvo. Njegov oče je Buda, ki je živel v šestem stoletju pred našim štetjem, tako da je pravzaprav Parmenidov sodobnik. Buda ali Razsvetljeni je Budni, je tisti, ki misli z lastno glavo in se ne pusti uspavati z nikakršnim izročilom prednikov. Pripozna le tisto, kar sam spozna. Kar ugleda ali vidi z lastnimi očmi. Najsibo z obema telesnima očesoma najsibo s tretjim, tj. duhovnim očesom.

Prav to pa je bistvo fenomenologije, se pravi fenomenološkega načina mišljenja. Izhodiščni klic in stalna maksima, nenehna zahteva fenomenologije namreč je: **K stvarem samim!** Ta poziv, ki ga je na začetku tega stoletja naslovil na vse misleče Edmund Husserl (1859-1938), oče

fenomenologije, terja naslednje: Odvreči in zavreči vse ovire, ki nam prepričujejo dostop do stvari samih. Do tega, da bi stvari zagledali takšne, kakršne so. Kakršne se nam kažejo same po sebi ali od sebe, ne pa karšne nam prikazujejo drugi. Med te druge spadajo tudi vsi bivši filozofi, vsi pretekli pa tudi obstoječi teoretiki, vključno s svojimi takšnimi ali drugačnimi šolami. V fenomenologiji ni nikakršnega "strici so mi povedali", oziroma, kot fenomenolog lahko od tistega, kar so mi povedali drugi, sprejemem za svoje zgolj in samo tisto, kar se mi samo pokaže. Kar mi je dano kot evidentno. Kar je razvidno v tem, kar je in kakor je. Kar se mi pokaže in kaže kot stvar sama.

Stvarem, kakor se kažejo same od sebe, so stari Grki dejali **phainómena**, edninsko **phainómenon**, fenomen. Od tod tudi izraz fenomenologija, se pravi veda o fenomenih. Prva stopnja fenomenologije je opisovanje stvari samih, opis fenomenov. To je stopnja takoimenovane **fenomenološke deskripcije**. Ta prva stopnja fenomenologije je navidezno zelo lahka, a spada morda med najtežje stopnje. Vsakdo bo to takoj spoznal, če bo poskušal opisati, zgolj in samo opisati (brez komentarja, teoretskih dodatkov in podobnega) kako posamično stvar: zvezek, pisalo, stol, list z drevesa, oblak, potok, mačko, žalost ali veselje, strah ali upanje, vero. Če se bo strogo držal stvari same, stvari kot fenomena, bo s težavo spravil skupaj pol strani, kaj šele celo stran opisa. Vzemimo prvo in zadnjo stvar iz navedenega seznama: zvezek in vero. Pri opisu zvezka ne smemo pripovedovati vsega, kar pač vemo o zvezku, ne gre za informacijo o njem (iz česa je narejen, kje in kako je bil proizveden, koliko stane in podobno), temveč se moramo držati samo tistega, kar neposredno vidimo, ko gledamo zvezek. Tudi strogo fenomenološka deskripcija vere ne sme vsebovati ničesar od tistega, kar so nas naučili, če smo hodili k njemu, pri verouku. Ne sme pripovedovati o tem, kar so nam povedali ali kar smo prebrali o Bogu, marveč sme opisovati, če in kolikor verujemo, le našo vero v Boga. Vero kot naše notranje doživljanje, se pravi, kot našo zavest o veri, tj. kot moje zavedanje svoje vere. Kot samozavedanje tega, kaj mi pomeni biti veren. Gre torej za vero kot fenomen, za vero, kakor in kolikor je dana, se kaže meni samemu.

Stvar sama ni naša stvar, marveč je vselej moja stvar. Je stvar, kolikor in kakor se kaže prav meni. Lahko sanjaš, lahko sanjaš tudi z odprtimi očmi, toda ko se prebudiš, si moraš priznati, da si res sanjal, ne pa

doživljal razodetje ali imel vizijo. K fenomenološki metodi in k njeni strogosti zato spada brezpogojna poštenost, se pravi odkritost: najprej pred samim seboj, nato pa tudi pred drugimi. Ta metoda ne dopušča nikakršnega izmikanja in nikakršnih fint. Prav zato je tako pomembna deskripcija, goli ali čisti opis, ki tvori prvo stopnjo fenomenološkega postopka. Najprej je treba pošteno in natančno opisati tisto, kar smo videli ali vidimo, kar smo zagledali ali uvideli, tj. uzrli. To in nič drugega.

Iz vsega tega je že razvidno, da fenomenološka stvar sama, **die Sache selbst** torej ni kantovska stvar na sebi, **das Ding an sich**, ni **noúmenon**, marveč je prav **phainómenon**, fenomen in nič drugega. Koren grške besede **phainómenon** je **pha-**; isti indoevropski koren je prisoten tudi v dveh drugih grških besedah, v besedi **phos**, svetloba ali luč in v besedi **physis**, narava ter v slovenski besedi **biti** oziroma **bit**. S tem etimološkim uvidom smo se še za korak približali razumetju tega, zakaj je Parmenid razglasil, da je misliti in biti isto.

Narava kot **physis**, kot tisto, kar se, grško razumljeno, kaže, se pravi, sveti v svetlobi sveta (na svetu pa je le tisto, kar je zagledalo luč sveta), je celokupnost tistega, čemur smo po grško rekli **phainomena**, celokupnost fenomenov kot stvari samih, kot stvari, kakor se nam v svetlobi sveta kažejo same od sebe. Kakor se, platonovsko rečeno, v svojem iz-gledu kažejo našemu, natančneje, mojemu po-gledu. Fenomenološko vedeti ne pomeni nič drugega kakor videti.

In tudi v tem, da imata besedi **videti** in **vedeti** skupni, isti koren, se izpričuje povsem določena, recimo kar fenomenološka zakonitost. Fenomenologija kot **veda** o fenomenih je veda o tistem, kar je moč videti. Neposredno videti, se pravi uvideti ali uzreti. Namreč stvar samo kot fenomen. Na tem mestu je čas, da si pobljže ogledamo to, čemur pravimo fenomen. Fenomen kot beseda je z vidika slovenske govornice tujka. Še zmerom, čeprav imamo fenomen že nekaj časa pred očmi, nam torej manjka slovenski izraz za grško besedo **phainómenon**; spregovorili smo sicer o **iz-gledu**, vendar ta beseda ni prevod grške besede **phainómenon**, temveč besede **eídos**. Za besedo **fenomen** prevajalci običajno izberejo besedo **pojav**; to pa je s fenomenološkega vidika povsem zgrešeno. Kakor fenomenološka stvar sama ni kantovska stvar na sebi, tako fenomen ni kantovski pojav. Fenomen ni pojav ne v smislu stvari na sebi, kolikor se pojavlja, ne pojav bistva, ki naj bi tičalo za pojavom. Fenomen kot stvar

sama je svoje lastno bistvo. Se pravi: v fenomenu ni razlike in nasprotja med bistvom in pojavom. Ko zagledamo na primer smreko, jo uzremo naenkrat; uzremo smreko kot smreko in se ne sprašujemo po njenem bistvu.

Nemci **phainómenon** prevajajo z besedo **Schein**; ta nemška beseda skoraj povsem ustreza originalni grški besedi, saj pomeni dvoje: sij in videz. Zato tudi te nemške besede ne moremo prevesti dobesedno v slovenščino. Prisiljeni smo se odločiti bodisi za besedo **sij** bodisi besedo **videz**. Fenomen pa je prav to, kar ti dve besedi povesta skupaj, ne pa vsaka zase. Zato fenomen le pogojno lahko prevedemo z **videz**; ob tem pa se moramo zavedati, da gre zares za videz, ne pa za tisto, čemur pravimo goli videz. Fenomen kot videz ni nič navideznega. Je torej nenavidezni videz, sij stvari same. V fenomenologiji moramo potemtakem ostro razločevati med videznostjo in navideznostjo. To, kar je navidezno, namreč ni videz, marveč tisto, kar prekriva, ponarcja ali pači videz kot videz, se pravi resnično videznost stvari same. Zaobrnimo se zdaj od te terminološke problematike, iz območja problemov z izrazi k stvarem samim. Seveda k stvarem samim kot fenomenom.

Stvari so na takšen ali drugačen način. Miza je lesena. Stol je manjši od mize. Soba je sorazmerno velika. Cesta je hrupna. Človek je vesel ali žalosten. Vesolje je zelo staro. Bog je, vsaj po definiciji, večn. Če se ne oziramo na takšnost ali drugačnost navedenih stvari, stvari v najbolj splošnem pomenu, za vse te stvari lahko ugotovimo, da so. Da bivajo. Da so torej nekaj bivajočega.

Miza je. Stol je. Soba je. Cesta je. Človek je. Vesolje je. Bog je. Presenečeni lahko ugotovimo, da se začetne besede spreminjajo druga za drugo, besedica **je** pa ostaja vseskozi ista. Če si zadevo ogledamo še pobliže, smo prisiljeni ugotoviti naslednje: Miza **je**, ima **bit**, toda ta njena **bit**, njen **je** ni isto kot sama miza. Stol **je**, ima **bit**, toda ta njegova **bit**, njegov **je** ni isto kot sam stol. Soba **je**, ima **bit**, toda ta njena **bit**, njen **je** ni isto kot sama soba. Cesta **je**, ima **bit**, toda ta njena **bit**, njen **je** ni isto kot sama cesta. Človek **je**, ima **bit**, toda ta njegova **bit**, njegov **je** ni isto kot sam človek. Vesolje **je**, ima **bit**, toda ta njegova **bit**, ta njegov **je**, ni isto kot samo vesolje. Bog **je**, ima **bit**, toda ta njegova **bit**, ta njegov **je** ni isto kot sam Bog. Bit, ki jo izraža besedica **je**, je nekaj drugega od samih stvari. Od stvari, ki bivajo in so zato bivajoče. Z vidika samih stvari kot nečesa bivajočega bit sama zato ni nič bivajočega. Z vidika bivajočega se bit bivajočega, bit, brez katere

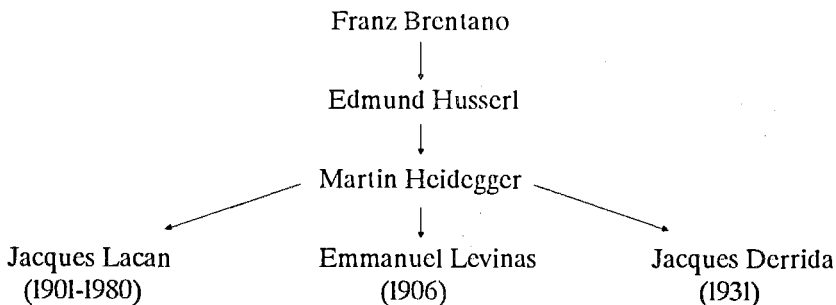
ne bi bilo nobenega bivajočega (saj je bivajoče bivajočno le, kolikor ima bit), z vidika tega in takega bivajočega se bit potemtakem na paradoksalen način prikazuje kot nič.

Vendar bit ni nič. To, da se z vidika bivajočega, z vidika samih stvari bit prikazuje kot nič bivajočega, pomeni le to, da same stvari niso stvar sama. Stvar sama v izbranem pomenu besede je zgolj in samo bit. Bit torej ni ta ali oni fenomen, marveč je, kakor bi dejal Goethe, pra-fenomen. Tisto, brez česar sploh ničesar videli ne bi. Brez česar same stvari ne bi kazale svojega videza. Brez biti ne bi mogle zažareti v svetlobi sveta. Bi jim umanjkal sijaj videza. Skratka: ne bi mogle postati fenomen.

To so izkusili grški misleci že na začetku filozofije. Platon in Aristotel namreč izvir filozofije prepoznata prav v človekovem, se pravi v našem začudenju nad tem, da stvari sploh so. Da imajo bit. To je tisto začudenje, ki ga potem novoveški Leibniz (1646-1716) izrazi z vprašanjem: **Zakaj je nekaj in ne raje nič?** Zakaj so stvari in ne nič? Z vprašanjem, ki ga Heidegger kasneje preoblikuje v vprašanje: **Zakaj je bivajoče in ne Nič?** Na to vprašanje zdajle kajpada ne bomo skušali odgovoriti. Zadošča naj povzemajoča misel, da se filozofija začne s fenomenološkim za-čudenjem. Zakaj s fenomenološkim? Zato ker se vsakdanja zavest zaustavi pri samih stvareh, pri različnih vrstah bivajočega, stvar samo, se pravi bit pa običajno spregleda. V skrbi za vsakdanje stvari se pozabi čuditi nad tem, da te stvari sploh so. Imajo bit. Fenomenološki način mišljenja, ki zmcrom znova terja vrnitev k stvarem samim, torej predvsem k njihovi biti kot **Stvari sami** v singularu, kot edinstveni stvari sami, pa se odpira prav ali izrecno za ta čudež nad čudeži, da stvari so. Čudežni čudež, da navsezadnje ali pa najpoprej, kakor hočete, tudi jaz sem, se pravi. Da vsakdo izmed nas je, ima svojo bit.

Iz za-čudenja nad bitjo vsega bivajočega izhaja tudi izvorni, se pravi fenomenološki pomen grške besede *philo-sophia*; to besedo običajno prevajajo kot ljubezen do modrosti ali vedenja. Dobesedno pa ne gre za nič drugega kot za *rado-vednost*. Drugače rečeno: Rad imeti, to je v fenomenologiji vse. In če to že ni vse, pa je vsekakor začetek začetka, izhodišče, brez katerega ne moremo ničesar začeti. Rad imeti vse in vsako stvar, vsako bivajoče v njegovi biti. To sta dobro vedela velika "fenomenologa" minulih časov, že imenovani Buda in še ne imenovani

Frančišek Asiški (1182-1226). Med fenomenologi sodobnosti, fenomenologi v ožjem pomenu pa so najpomembnejša naslednja imena:

Vsem tem mislecem je šlo ali gre predvsem za bit stvari. Ne gre jim najpoprej niti za spreminjanje niti za interpretacijo, razlago sveta, marveč za razumetje biti sveta, natančneje: za razumetje biti človeka v svetu. Ne vodi jih niti spoznavnostni, spoznavno teoretski niti uporabnostni, polit-ekonomski interes. Sledili so in sledijo rado-vednosti, tisti radovednosti, ki je na izviru filozofije in v jedru vsake umetnosti. Od tod bližina fenomenologije in umetnosti, vključno s takoimenovano estetiko oziroma teorijo umetnosti. Fenomenološka rado-vednost, se pravi radovednost v izvornem pomenu besede namreč ne pomeni prisvajanja (ne teoretskega ne praktičnega), marveč pomeni dopuščanje stvari. Pomeni vrnitev ali obračanje k stvarem samim, približanje k stvarem; vendar le do tiste meje, ko jih - zaradi prevelike bližine - še ne ogrožamo v njihovi biti. Kajti preveliko približanje pomeni nasilje nad stvarmi, nad vsakršnim drugim in drugačnim od nas.

Fenomenološka metoda terja od nas zato primerno zbranost in umirjenost. Terja določen odmik od vsakdanjih skrbi pa tudi distanco do velikih zgodovinskih interesov. Dokler je človek ali narod tako ali drugače zatiran, dokler ni v polni meri socialno in nacionalno svoboden, zelo težko privzame takšno držo. Slovenci smo, vsaj na načelni ravni, z osamosvitvijo stopili onkraj bivanjske ogroženosti. Zato se odslej vsaj nekateri lahko posvetimo izključno filozofiji v njenem izvornem pomenu, se pravi fenomenološki radovednosti. Torej smo se vsi tukaj prisotni ob pravem

času znašli na pravem mestu. Kot fenomenologi, tj. filozofi nismo zamudili ničesar. Vse je še pred nami. Od vsakega izmed nas je odvisno, ali se je sposoben uvrstiti med elitne, izbrane duhove slovenske duhovnosti in s tem kulture ali ne.

In čeprav smo se znašli, kakor bi dejal Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), v položaju sove, bomo zaradi temeljnega fenomenološke naravnosti, se pravi rado-vednosti, pustili živeti vsem. Tudi krtom in podobnim živalcam. Pustiti biti, to bo naša zaveza.